

Az írói életrajzok a korszerű irodalomtanítás tükrében

Oktató-nevelő munkánk átalakulásának időszakát éljük. Az új utakat kereső, a társadalom igényeit, követelményeit is messzemenően kielégíteni kívánó pedagógiai gyakorlatban egyre több szó esik az általános iskolai irodalomtanításról is. Az oktatási reform célkitűzései, irányelvei ebben a szaktárgyban is szükségessé teszik, hogy szemügyre vegyük irodalomtanításunk eddigi tapasztalatait és hibáit a korszerű irodalomtanítás érdekében.

A magyar irodalom új tantervi tervezete megállapítja, hogy „a korszerű irodalomtanításnak arra kell törekednie, hogy a tantárgy sajátos művelődési anyagát, művészi-érzelmi eszközeit alapvetően a szocialista társadalmi tudat (világnézet, etikai, esztétikai eszmék, az ezeknek megfelelő jellemvonások, szokások és magatartás) intellektuális-érzelmi síkon való kialakításának szolgálatába állítsa, s — a nyelvtanítással szerves egységben — kiművelje a tanulóknak a társadalom életében rendkívül fontos szerepet játszó szó- és írásbeli kifejezőkészséget.”

Ez a célkitűzés az irodalom tanárától megköveteli a hatékonyabb világnézeti-erkölcsi-esztétikai nevelést, a tervszerű készségfejlesztést, az élet követelményeinek fokozottabb szem előtt tartásával, és nem utolsó sorban az irodalomolvasási jelleg szigorú alkalmazását, a maximalizmus felszámolása, az olvasási kedv felkeltése, az irodalom megszerettetése érdekében.

És ha az új tanterv a művelődési anyag gondos összeállításával, pontosan meghatározott követelményrendszerével meg is teremti ehhez a munkához a szükséges feltételeket, ez mégsem bizonyul elegendőnek. A korszerű irodalomtanítás megvalósításához elengedhetetlenül szükséges a reform és a tanterv tökéletes ismeretével felvértezett szaktanár ügybuzgalma, kísérletező kedve, a tananyag alkotó módon történő feldolgozása, a minél eredményesebb gyakorlati eljárások lázas keresése. Az ilyen tapasztalatok és gyakorlati eljárások közkinccsé tétele hasznos és fontos pedagógiai feladat.

Tapasztalataimról és megfigyeléseimről szeretnék én is beszámolni, éppen a problematikusnak látszó írói életrajzok tanításával kapcsolatban. Főképp abból a szempontból, hogy az életrajzok mennyiben járulnak hozzá az említett célkitűzések és feladatok eredményes megvalósításához, milyen segítséget nyújtanak a közösségi nevelés roppant fontos és időszerű munkájához.

Problematikusnak neveztük az írói életrajzok tanításának kérdését. Annak is látszik, ha az új tervezet azon kitételére gondolunk, amely jelentősen csökkentette az írói életrajzok számát. Persze ennek a csökkentésnek is megvannak a maga mértékei. Tapasztalatokon és megfigyeléseken nyugvó mérték ezek. Ezt tagadni, annyit jelentene, mint szemet hunyni eddigi helytelen gyakorlatunk felett. Ludasok ebben a tankönyvek is (főképp a régiek!) túlságosan részletes és száraz írói életrajzaikkal. Talán megemlíthetnénk a tanári munkát megkönnyíteni szándékozó segédkönyveket is, mert kritikátlan felhasználásuk többet ártott, mint használt. Nem is beszélve arról, hogy sok esetben — minden segítő szándék ellenére is — az önállótlan, a „mindent készen kapok” roppant kényelmes tanári gyakorlatához vezettek. Természetesen hibáztatható az a tanári túlbuzgalom is, amely az előbb említettek közül eredően, sőt bátorítva abban látta eredményes munkáját, hogy minél többet tudjanak a gyerekek az íróról, és ezt a tudást minden részletre kiterjedő alapossággal számon is kérte. Megemlíthetnénk még azt az eléggé gyakori, mechanikusnak látszó eljárást, amely nagyjából a születési év;

hely — szülei — gyermekkor — iskolai — írói munkássága — halála sorrendben tárgyalta minden író. Nem is annyira a sorrend hibáztható, hanem inkább ebbe a sorrendbe, mint sémába való beskatulyázás, ennek a sablonnak 20 órán keresztül történő alkalmazása. Az ebben a szemlemben fogant táblai vázlat, ha rendszerezésével ad is segítséget a tanulóknak a tankönyv írói életrajzainak megtanulásához, mégis inkább az adatszerűen kitöltött kérdőíveket juttatja az ember emlékezetébe. Íme bizonyosságul egy a sok közül:

ADY ENDRE

Érmindszent, 1877. november 27.

Apja: Ady Lőrinc — Anyja: Pásztor Mária

ISKOLAI:

Nagykároly, Zilah, Debrecen (jog)

Újságíró: Debrecen, Nagyvárad — A Nyugat munkatársa

1906. „Új versek”

Forradalmi mondanivaló

1919. január 27.

(Széles gyakorlaton alapuló konkrét tapasztalati anyag. Bizonyára ismerősnek is tűnik.)

A sok mindent elvégezni akaró felfogásból származik az is, hogy ezek az órák szinte kizárólagosan közlő jellegűek, még akkor is annak foghatók fel, ha részössze-foglalást végezve, be is kapcsolódik az osztály.

Azt hiszem, sokak gyakorlatával, megfigyelésével, önkritikájával megegyező hiányosságok, hibaforrások ezek. Leginkább a korszerű irodalomtanítás megvalósításában jelentkezhetnek gátló tényezőként. Hisz a fentiekből logikusan következik, hogy az ilyen gyakorlat jórészt figyelmen kívül hagyja a nevelési szempontokat, lemond az érzelmi, élményi elemek tudatos felhasználásáról. A túlságos részletesség, a mértéktelen terjedelmesség, az adatszerűség az irodalomolvasási jelleg érvényesítését is veszélyezteti, de ugyanakkor maximalizmust, lélektelen munkát, nagyfokú verbalizmust is jelent a tanulók számára. Viszont a mechanikus, sablonszerű feldolgozás egyhangúvá, unalmassá teszi az életrajzórákat; az írók esetében pedig bizonyos fokú egyformaságot eredményez, éppen azért, hogy lemond az egyéniséget megmutató legjellemzőbb vonások kiemeléséről. Az egyoldalú közlési mód nem teszi érdekeltté a tanulókat az ismeretszerzés munkájában, passzivitásra kárhoztatja őket.

Ha ennyi veszéllyel jár az írói életrajz tanítása — már pedig a tapasztalatok jórészt erről tanúskodnak —, akkor ezek az órák vajon érdemelnek-e ennyi figyelmet? Valószínűnek látszik, hogy az új tervezet — az említett okok alapján — arra a végső következtetésre jutott, hogy nem. Ezért csökkentette oly nagymértékben az írói életrajzok számát. Ebben csak támogathatta az az általánosan ismert érvelés, amely kimondja, hogy az életrajzra csak annyiban van szükség, amennyiben az a mű megértését segíti elő. Pedig mennyivel többre hivatott, legalábbis az általános iskolában! Hisz ezek az órák nagyon is sokat tehetnek a szocialista embernevelés szolgálatában. Nyilvánvalóan csak akkor, ha olyan körülményeket teremtünk, és olyan gyakorlatot folytatunk, melynek során valóban formálódnak tanulóink jellembeli tulajdonságaik és magatartásuk. Erre pedig az írói sorsok, életrajzok rendkívül alkalmasak, hatásosak, és ezért szükségesek is. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy legnagyobb íróink, költőink mindig bátran foglaltak állást koruk legnagyobb problémáiban, tettekkel bizonyították nép- és hazaszeretetüket, az emberi haladás és humanizmus élvonalához tartoztak, de jellemük gazdagsága, küzdelmes és tanulóságos életútjuk is követendő példaként állhat gyermekeink előtt. Nem a tartalom, hanem a helytelen gyakorlat miatt váltak ezek az órák annyi hiba forrásává. A gyakorlat helyességét, hatékonyságát kell felemlenünk az értékes tartalomhoz. Főképp a hatéko-

nyabb tudatformálás, az erkölcsi, esztétikai, érzelmi nevelés az, amely szükségessé teszi, hogy nagyon is fontolóra vegyük: mit tanítsunk az életrajzokból, és hogyan tanítsuk azt.

A „mit” kérdéséhez az új tervezet igen elgondolkoztató útbaigazítást ad, amikor megállapítja, hogy ezek az életrajzok „jobbára csak írói jellemrajzok, az író életéből vett nagy nevelő értékű epizodikus életrajzi részletek” legyenek. A teljesség tehát — legalábbis általános iskolai fokon — nagyon is tizedrangú, sőt teljesen elhanyagolható feladat. Ebben a tekintetben legfeljebb csak az érdeklődés ostromló kérdéseinek engedhetünk. De ez már azt jelenti, hogy nagyon is megragadta tanulóinkat a szóbanforgó író, vagy költő sorsa, emberi portréja. És ez már jó jel.

Ha ebben a szellemben járunk el az életrajz órák anyagának összeállításakor, ha kiemelésünk, válogatásaink valóban nevelési szempontok jegyében fogantak, akkor eleve elkerülhetjük azokat a hibákat, amelyek az ellenkező gyakorlatból vagy elgondolásból fakadtak (l. fentebb). Az ilyen jellemrajz egyes íróknál (Csokonai, Petőfi, Arany, Ady, Móricz, József Attila) sokoldalúbb és gazdagabb lesz, másoknál viszont egy-egy találó jellemvonásra, vagy nagyon is jelentős, de nevelő hatásában is értékes mozzanatra, epizódra, vagy élményre szorítkozik majd. Az utóbbiról — véleményem szerint — nem mondhatunk le egyetlen írónál sem. Ez a megállapítás talán úgy hangzik, mintha ellentmondana a reform szellemének, az új tervezet elgondolásainak. De csak akkor, ha óráinknak ezt a mozzanatát csak a számonkérő, az ismereteket ellenőrző tanár szemével nézzük. Ha viszont nem így fogjuk fel, hanem olyan eszköznek tekintjük, amely a nevelői hatást fokozza, érzelmileg is mozgósít, hangulatot és érdeklődést teremt a mű elolvasásához, akkor igenis a reform, a korszerűség szellemében járunk el, ha formálisan el is szakadtunk tőle. Ez még azt sem jelentené, hogy az írói alkotás, az elemzendő mű háttérbe szorulna, elhomályosulna, sőt elősegíti annak megértését, fogékonyabbá teszi a gyermeket a műben rejlő eszmei, erkölcsi, esztétikai értékek iránt, mert annak az írónak a szándékát, állásfoglalását, gondolatait és érzéseit látja benne művészi módon kifejezésre jutni, akivel már valamiféle emberi vagy érzelmi kapcsolatba került. Ez sem utolsó szempont, ha arra gondolunk, hogy „ebben az életkorban a gyerek csak kivételes esetben tud az irodalmi alkotás mélyére hatolni”.*

Mindennek tudatában nagyon is felelősségteljesen és mélyrehatóan kell megragadnunk, hogy mit is mutassunk meg e jellemrajzok során abból az íróból, költőből, akivel úgy kívánunk emberi közelségbe kerülni, hogy közben tanítványaink érzelmi világa is gazdagodjék.

Saját gyakorlatomban mindig az volt az elsődleges feladat, hogy ezt tisztázzam magamban. Ez annyi jelentett, mint összeállítani azokat a főbb vonásokat, amelyek a költő egyéniségét adják a maga emberi valóságában. Ha ezt sikerült találó módon megragadnom, akkor már világosan állt előttem a feladat. Pl. Aranynál az, hogy az egyszerűség, a szerénység, az olthatatlan tudásszomj, az önmagával való örökös elégedetlenség, a hű barát és igaz ember rokonszenves vonásait kell feltárnom tanítványaim előtt. A következő lépésem már az volt, hogy ehhez a kitűzött célhoz élménytadó, érzelmeket is megmozgató szemelvényanyagot állítsak össze.

A tervezésnél nem szabad megfélemlenünk tanulóink olvasottságáról sem. Bátoran támaszkodhatunk meglévő ismereteikre is. Nem téveszthetjük szemünk előtt azt sem, hogy az órán bemutatásra kerülő szemelvények olyan természetűek legyenek, amelyet a gyermek nemcsak megért, hanem át is érez. Feltétlenül ügyelnünk kell arra is, hogy keveset markoljunk, de az maradandó hatású legyen. A zsúfoltság még a

* L. Rubinstein, Magyarantítás, 1961. 14. l.

hatásos szemelvényanyagnál is káros lehet. Törekedjünk a színes és változatos anyag-összeállításra (önéletrajz, vallomások, levelek, anekdoták, versek, emlékezések, életrajzi regényrészletek, képek, diafilmek* stb. felhasználása), mert ezáltal is biztosíthatjuk tanulóink aktív figyelmét és kellő érdeklődését. De ez már a hogyan kérdésétől is függ.

Azt hiszem, akkor járunk el helyesen — hogy Tvardovszkij, szovjet költő szavai-
val éljek —, ha ezek az órák a lelkesedés, az emocionális fellendülés, az erkölcsi felvilágosodás óráivá válnak.* De csak akkor válnak azzá, ha hangulat és élményszerűség, közvetlenség és aktivitás lesz ezeknek az óráknak a legfőbb ismérve. Ez pedig olyan szervezési és felépítési órákat kíván, amely sok tekintetben az irodalmi szak-
körökre kell hogy emlékeztessen. Itt említhetném meg azt a Petőfi életrajzórát, amely-
lyet a VII. osztályban tartottam. A gyerekek már sok mindent tudtak a költőről, jónéhány versét is ismerték. Legtöbbjük otthonában a Petőfi kötet is fellelhető volt. Erre építettem az órát. Néhány tanulót azzal a feladattal bíztam meg, hogy a ré-
gebben könyv nélkül tanult verseket ismételjék át, és készüljenek fel ezek elmondá-
sára. Mások viszont azt a feladatot kapták, hogy lapozgassanak a kötetben, és je-
gyezgessék fel azoknak a verseknek címét, melyek a költő szülőföldjéről, szüleiéről,
életének valamilyen jelentősebb eseményéről szólnak. Rendkívül izgalmas és érdekes
munkának tartották. Így állt össze egy olyan versanyag, melynek alapján mélyebb
bepillantást kaptunk a költő érzelmi világába is. Ezek a vallomások — annak tekint-
hetőek ezek a versek — meggyőző erővel állították eléink a mélyen érző, a szülőföldjét,
családját, hazáját, népét rajongásig szerető, felháborodó és lelkesülő embert. Feladatom
az volt, hogy érdekeltységükre és közreműködésükre támaszkodva, válogatásom és
irányításom mellett kibontakoztassam Petőfi jellemét. Lelkes, a tanulói aktivitástól
átfűtött óra volt. Többet is kaptam vissza, mint amire számítottam, mert önállóan
végzett munkájuk során is sok olyan élményre tettek szert, amelyre az órán az idő-
rövidsége miatt nem is kerülhetett sor. De ez bennük élt és ki is kívánczolt.

A számonkéréskor éppen ezért ne csak a memóriateljesítményre legyünk kívánc-
siak, hanem arra is, hogy mennyiben gazdagodott tanulóink érzelmi világa az órán
hallottak alapján. Az érzelmi hatások után kutatni nem megvetendő feladat (lehet
írásos jellegű is). Még akkor sem, ha kezdetben akadozva és nehezen, talán nem is eléggé
meggyőző erővel hangzanak el ezek a megnyilatkozások, de a tervszerű jellemformáló,
érzelmeire ható munkánk során majd egyre őszintébben, meggyőzőbben szólnak.

Hasonlóképpen aktivizálhatók tanulóink az olyan írói életrajzok tanítása során,
is, amelyek helyi vonatkozásúak. Megfigyelési feladatokat adhatunk nekik, amit
örömmel el is végeznek. Erről szívesen számolnak be az órán. Vagy egy séta alkalmá-
lával mi magunk is elvezethetjük őket ezekre a nevezetesebb helyekre. Élményszerű-
séggel és kötetlenséggel, nem kényszeredett, tankönyvízű munkával jut így a gyer-
mek értékes ismeretekhez. Ha ezekre az élményekre és megfigyelésekre építjük élet-
rajzóránkat, nemcsak maradandóbb lesz ez tanulóink számára, hanem nevelő hatá-
sában is hatékonyabb. Helyeselhető iskolánknak immár hagyományossá vált gyakor-
lata is, amely lehetőséget teremt egy-egy jelentősebb író szülőházának, helytörténeti
emlékeinek megtekintésére. (Pl. Kiskőrös). Talán itt vetném fel azt a gondolatot, hogy
jobban meg kellene ragadnunk azokat a lehetőségeket is, amelyek valamiféle kapcsolat
vagy emberi közelséget jelentenek tanulóink számára korunk élő nagy íróival,
kiknek alkotásaival amúgyis megismerkednek az iskolában. Ez sem lenne éppen jelen-
téktelen élmény számukra.

* Milyen nagy segítséget jelentene a tanár számára egy ilyen útmutató vagy bibliográfia!

* Tantárgy, amely az öntudatot alakítja címmel közölt felszólalásából, Magyartanítás
1961. 49. l.

Rendkívül fontos tehát, hogy ezeken az órákon is a legnagyobb mértékben igénybe vegyük tanulóink személyes aktivitását. Sőt ennek az aktivitásnak — a lehetőségek szerint — az élményszerűség legyen a mozgató rugója. Csak az ilyen jellegű órák lesznek képesek arra, hogy a tanuló sajátjává, belsőleg is elfogadottá tegye mindazt, amit az órán hall. Ez lehet csak gyakorlati munkánk biztos útmutatója. Ha el kell szakadnunk a megszokott, vagy talán már kissé megmerevedettnek látszó módszeres eljárásainktól, meg kell tennünk. Ezt várja tőlünk a nevelés, a jellemformálás rendkívül fontos feladata. Szükség is van néhány változtatásra éppen a cél érdekében.

Ebből a szempontból nem mondható éppen szerencsésnek, hogy szinte minden írói életrajz tanítását kortörténeti bevezetővel kell kezdenünk. Sok időt vesz igénybe, s ezzel megrövidül az életrajzokban rejlő nevelési lehetőségek teljesebb értékű kiaknázása. Óráinknak ez a mozzanata nevelési szempontból sem lehet jelentős, mert csak a lényeges fogalmak tisztázására szolgál, másra nem is vállalkozhat. Ezért hangulat-teremtésre sem éppen alkalmas. (Az új tervezet majd segít ezen a kortörténeti bevezetők számának csökkentésével.) Azonban két lehetőség mégis kínálkozik, hogy nevelő hatásában is értékeesebbé tegyük óráinknak ezt a mozzanatát. Az egyik az, ha elsősorban arra törekszünk, hogy a kor hangulatát érezzük meg tanulóinkkal, érzelmi erejű és hatású szemelvények alapján. (Pl. Arany: Petőfi A nép, Magyarország —, Jókai regényrészlete A köszívű ember fiaiból — Tompa A gólyához.) A másik megoldás, amikor magában az írói sorsban éreztetjük meg a kor levegőjét. Pl. József Attilánál. Az ő sorsa nagyszerűen példázza a kapitalista társadalom minden szörnyűségét, anélkül, hogy történelmesítenénk életrajzát. A két lehetőség közül mindig azt választjuk, amely leginkább alkalmas és legjobban igazodik a tanítandó írói életrajzhoz.

Idé kívánczik még a részösszefoglalás kérdése is. Megint egy olyan mozzanat, amely leronthatja az élményszerűséget, mert főképp intellektuális síkon mozgat. És ha jól meggondoljuk, felesleges valami is. A gyermekek oly aktív figyelmet tanúsítanak ezeken az órákon, hogy a legapróbb részletekre is kitűnően emlékeznek. Méginkább hatásromboló lehet a hangulat szempontjából, ha közben még táblai vázlatot is készítenek. Az óra végén kell erre sort keríteni (el is maradhat), amikor megpróbáljuk egységes képbe foglalni az illető íróról, vagy költőről hallottakat. Ez gyakorlatomban legtöbbször a jól megválasztott (művészi) arckép elmélyült szemlélésével kezdődik. Miután ismerik az író sorsát, emberi és érzelmi kapcsolatba kerültek vele, a kép is többet mond számukra, környebben felfedezik rajta az uralkodó jellemvonásokat. Ezután történik az író jellemét megvilágító mozzanatok, tettek, sorsdöntő fordulatok kiemelése, esetleges rögzítése. Majd az óra most már a fantáziát is termékenyebben megmozgató képanyag megtekintésével zárul.

Ha már táblai vázlatot készítünk, akkor ennek is bizonyos tekintetben tükröznie kell az órán folyó nevelőmunkát. Egyben segítséget is adjon a gyermeknek, hogy maradandóbbá váljék az az emberi portré, amit megrajzoltunk az órán. Ennek szemléltetésére hadd álljon itt Arany János életrajz óráján (VII. osztály) készített táblai vázlat:

ARANY JÁNOS

(arckép)

szerénység-egyszerűség

A családi fészek melegsége: szülői ház, szülők

Mohón olvas, verselget.

(gyermekkor)

Tanít, hogy tanulhasson.

(Debreceen)

Művészi ábrándok

Újra otthon!

(szülői szeretet — családi élete)
Az igaz barát!
Házasszeretete — Áldozatvállalás
(nemzetőr, lelkesítő versek) (bújdosás, nélkülözés, hűség)
A számadás évei — Kapcsos könyv

A képszemléltetésről is néhány szót. Nem vagyok túlságosan híve az óra közben végzett képszemléltetésnek. Elsősorban azért, mert valahogy kikökkenti a tanárt és osztályt egyaránt abból az érzelmi és hangulati telítettségből, amely kialakul ezeken az órákon. A meg-megszakítások után nem mindig sikerül azon a szinten folytatni, ahol abbahagytuk. Ez abból is adódik, hogy szemléltető képeink jórészt az élő szó szuggesztív ereje, az érzelmi hatású részletek mellett nem eléggé intenzív hatásúak és mozgósító erejük. Persze más a helyzet, ha éppen a kép megláttatásával kívánok valamiféle érzelmi vagy gondolkodási folyamatot megindítani vagy elmélyíteni a gyermekekben. Akkor helyénvaló, szükséges is, csak legyen hozzá megfelelő képanyag. És ez nem mindig rajtunk múlik.

Ne a mindenáron újat akaró gyakorlatot lássuk ezekben az észrevételekben, hanem elsősorban a nevelési feladatokat eredményesebben megoldó útkeresést, amely mer változtatni, átrendezni, ha a cél úgy kívánja. Végezetül, mivel ezeken az órákon is fogalmi síkra emelünk olyan erkölcsi, esztétikai ítéletelemeket, amelyek alapvetően a szocialista ember jellembeli tulajdonságainak és magatartásának kialakítását segítik elő, rendkívül nagy nevelő erővel bírnak.

Ha e cikk meggyőzött bennünket arról, hogy helyes gyakorlat mellett nem mérlelhetjük és nem mondhatunk le az életrajzok nevelő erejének és hatásának tudatos felhasználásáról a szocialista, a közösségi ember nevelésében, akkor mégsem volt munkám hiábavaló.

Felhasznált irodalom: ->

Komár Pálné: A magyar nyelv és irodalom általános iskolai új tantervi tervezetéről. (Magyartanítás 1961.)

Az irodalomtanítás reformjának módszertani alapkérdései. (Magyartanítás 1961.)

Eörsiné Hajdú Marianna: Az írói életrajz tanítása a gimnáziumban. (Magyartanítás 1961.)

JÓSA ZOLTÁN

gyak. isk. szakvezető tanár

Egy biológiai óra általános elemzése

„A ponty”

Az új tantervben és a jelenleg érvényben levő tantervben is a ponty tanítása a VI. osztályban történik. *Az elemzés során az új tantervet veszem alapul, amelynek szellemében a pontyot télen tanítjuk.*

Az általános elemzés alapját az óra céljának és tartalmának vizsgálata képezi. Az óra célját és tartalmát a téma, illetőleg a témakör határozza meg. Ebből következik, hogy az óra elemzésénél elsőrendű szempont a *tanóra anyagának viszonya a témakörhöz*. Mindenekelőtt tehát a *témakör célkitűzéseit, a témakörön belül az órák rendszerét és a tematikus rendszerben az óra helyét* szükséges elemezni.

* Módszertani kiadványokban, különösen a régebbi „vezérkönyvek”-ben a pontynak mint típusállatnak tanításával kapcsolatosan több óravázlatot, óraleírást és részletes elemzést találhatunk. Az általános és komplex óraelemzés tárgyául éppen ezért választottam a pontyot, hogy ezúton élesebben exponálhassam és szembevetőbben demonstrálhassam a korszerű biológiai oktatás és óraelemzés mai elméletét és gyakorlatát.